

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

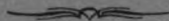
УРЕЂУЈЕ

А. БЕЛИЋ

УЗ

СТАЛНУ САРАДЊУ

Г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у Љубљани, К. ЊИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у Београду, М. РЕШЕТАРА, проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив. у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив. у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Скопљу, ФР. ИЛЕШИЋА, проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани, и Х. БАРИЋА, проф. Унив. у Београду.

Из живота речи.

Мислим да се мало којој науци наноси већа неправда и да јој се са мање основаности начелно нешто пребацује, као што се чини филологији кад јој се у обичном, свакидашњем животу вели да сама у себи има врло мало животнога, да је укочена, сува и сл. Ако је и уколико је до таква мишљења дошло, узрок је, не у језикословљу самом, него већим делом у рђавим методима и лошу схватању правога смисла и задатка те науке са стране великог броја филолога самих. Вихором хуманистичког заноса понесено ново време да новом свету открије и за узор постави лепоте старих класичких народа није знало у своме одушевљењу наћи праве мере, па је прешло у крајност и, место да се из старога живота узме само оно и толико што би и уколико би могло хармонисати са новим животом и плодно на њ утицати, обожаватели су антике прогласили догмат о апсолутном савршенству старог класичког света и културе у целој њихову опсегу и тако створили култ историзма који нужно са собом носи укоченост и формализам. Тому је формализму и укочености у првоме реду пала жртвом т. зв. класичка или старокласичка филологија као наука која је више него иједна друга била позвана да отерива закопано благо античне културе. Којим је смером окренула класичка филологија као матица, кренуле су више мање и друге новје филологије, па се због тога још и данас у области скоро свију филологија запажа како дух историског формализма кочи и не да маха настојању да се филологиски студиј приближава више животу и да се историја језика изучава више на основу психолошких момената који се могу опажати и анализовати једино, ако се добро познаје душевни живот колико савременог човека појединца (и примитивна и цивилизована) толико и оних скупина које називамо народима — дакле психологија човека и т. зв. психологија народа скупа са историјом културе. Све до у најновија времена видимо да филолози скрећу своју пажњу обично изучавању етимологије и фонетике речи, дочим на еволуцију њихових значења, где се управо и крије садржина и моћ човечјег

духа коју је у језик преточио, већим се делом много мање и ређе осврћу. Многи су у својем успоређивању језика са живим бићем видели у гласовима и њихову мењању физичку, а у развоју значења речи психичку страну тога као живог организма. (О томе предмету ср.: А. Schleicher, *Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft*. 1863. А. Darmesteter, *La vie des mots*.² 1887. Nyrop-Vogt, *Das Leben der Wörter*. 1903. W. Wundt, *Die Sprache II*.³ 459 и д. Н. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*⁴ 27, 37 и д.) У томе је смислу пре њих В. Иго такође о језику певао: „Car le mot, qu'on le sache, est un être vivant. — Le mot dévore, et rien ne résiste à sa dent.“ (*Contemplations, Livre premier VIII*. 37.) Колико год се на први мах чинила и смеоном горња компарација, ипак није без стварне подлоге особито за онога који, бавећ се из ближега овом, да тако речем, чаробном науком, има живо пред очима ону бујницу и поворку сваковрсних семантичких појава у животу језика. Ако игде то човечји дух и ум налази овде широко поље својем наравном пригнућу за крчењем закопана мисаона блага и истраживањем истине. О семантичкој се науци изражава уважени лингвист Рајзиг у својој књизи „*Vorlesungen über la-teinische Sprachwissenschaft*“ (§ 171) овако: „Расплетање низа мисли с обзиром на значења речи у себи је врло привлачан и занимљив посао за свакога ко има чисто човечјег интереса.“ Поменути се научник даље тужи како су у том погледу речници којима би, поред других, и та страна имала бити важна, редовно врло мањкави; јер, да било каквом систематском поређају или логичном и историском извијању једног значења из другог код великог дела нема скоро ни трага, а да и не говоримо о посвемашњем занемарењу психолошке научне анализе при еволуцији значења речи на коју се ни сам Рајзиг у својој критици не осврће. Ако то вреди за старобласичку филологију о којој Рајзиг на наведеном месту говори и где је, бар што се тиче испрпности у старијем лингвистичком правцу, лексикографија ипак далеко дошла, са пуно бисмо већим правом могли да изнесемо сличне приговоре другим млађим филологијама, па и нашој словенској филологији која нас управо овде и занима. Код потоње лексикографија не само да није, па ни у правцу старије лингвистичке науке, тако богато изграђена и уређена, него као да се ту имамо да боримо још и са нужним предрадњама сличних потхвата као што је, рецимо, само сабирање лексикографског материјала; јер, колико год се у области ове језикословне гране код

појединих словенских народа и отишло напред, и то код неких управо оријалски (исп. Рјечник загребачке југославенске и Słownik варшавске пољске академије), остаје још увек мало не у целом свом опсегу неузорана велика њива наше словенске диалектологије која би већ по својој природи и односима према новијим лингвистичким методима, а и по природи самог студија о словенским народима уопште, имала да пружи главни материјал за изградњу славистичке науке.

Ја ћу у идућим рецима покушати да дам слике неких популарнијих речи, и то у шарама њихова семантичкога живота који смо горе назвали душевним животом речи, и о којему држим, да би био кадар прибавити филологији већу популарност и предустрести многе приговоре о којима смо нетом говорили, само кад би језикословци тому психичком животу у речима посвећивали већу пажњу и бригу и кад не би држали да такви проблеми спадају тек споредно у њихов делокруг.

На првом ћемо месту узети општесловенску реч *bogъ*, а онда ће следити **čьrtъ* са синонимима и неке друге.

bogъ.

Пуштајући с вида етимон ове речи, ми ћемо је узети у свесловенском обичном значењу 'Бог, Deus' и следити мало на путевима које је она све подузимала на основу асоцијације тога појма са другим појмовима и помислима. Не обзирајући се на речи које су гласовно сродне са именом *bogъ*, као сх. *богат*, *убог*, п. *zboże* и др. а у осталом вуку и заједничку лозу с њоме (сл. *bogъ* 'deus' > сти. *bhāgas* 'давалац, господин': сл. *bogatъ* 'dives' > сти. *bhājati* 'подаје'; *bhāgas* 'добро, срећа'), али су с обзиром на значење остале у главном самосталне и независне од *bogъ* 'deus', налазимо у словенским језицима од прилике ову семантичку лозу наше речи: заклетва, крајности, природни појави, кумир, болести, биљке и животиње.

Унапрво напомињем да ће у мојим разлагањима, већ по нарави предмета самог, имати једнаку доказну снагу и ауторитет научна као и т. зв. пучка или народна етимологија, док се буде радило о констатовању какве фазе у животу и семантичком развоју једне речи.

заклетва.

Реч *bogъ* 'deus' је у нарочитом смеру бацила заклетву као изражај и ознаку душевнога стања у човека који тражи и жели да му се верује,

а у помањкању брзе помоћи од другде или у немогућности да и докаже што тврди, позива се на ауторитет — врховно биће о којему, са гледишта религијског полазећи, држи да ће код људи који до Бога држе као он сигурно помоћи његовој мањкавости и недостатку доказне му снаге. Отуда у сх. заклетве у друштву са речју *бог* од којих свака изражава посебан појам, односно посебно душевно расположење у онога који је изговара, на пр.: „*Бог ти* и душа ти!“ „— и вјера!“ „— и св. Јован!“ „— и братска!“ (т. ј. љубав) „— и образ ти!“ и т. д., то је: Има Бог који види и зна све, па и твоје чине, дакле он ће бити сведоком свега, стога пази што радиш! Даље кад се неком вели: *бог тебе* обично у народним песмама: „*Богу тебе*, Краљевићу Марко!“ „Ој *богу* ви, кићени сватови!“ а управља се и неразумним створовима: „*Богу вама* двије тице црне!“ (Вук, Срп. нар. пј. IV. 6) као да се хоће да каже: Чуј, Краљевићу Марко, послушајте сватови, и т. д. ви ћете морати доћи Богу на истину, немојте да нас не послушате и сл. Сем тога имамо заклињања: *богом* (инстр.): „*Богом* теби, мида снахо моја!“ (Вук, пј. I. 258). „Рекоше *богом* и душом“ (Морис. serb. 415), а то значи: по божјем одређењу, како Бог заповеда или држећ се Бога и његова закона, као оно у народној песми кад је неки Турчин „*богом*“ заклињао Горетића Павла да му пошље братову ђорду, а Павле му одговорио: „Вира моја, бего Селманбего! — Ја се твога бога не одричем, — Ниј’ у мене твога брата ђорда“ (Вук, пј. III. 556).

Заклетва *богом* је у психологији припроста човека-верника сила која самим поменом на њ као да легне и не може јој се отети него мора да ради и изврши што од њега тражи молилац. Такво је психолошко расположење лепо окарактерисано нашом изреком: „*Метнути бога* на кога“ т. ј. некога заклетвом замолити да нешто учини: „Тер се моли и проси и *бога* на ме *метну*, тер се не могах бога одрећи ради вире Мухамедове.“ (Starine XI. 152.) Аналогно тому да се самим изговарањем и спомињањем *бога* може да произведе и реална сила, обично помоћ, важе се у нас: *поменути бога*, а значи: зазвати бога са моралном сигурношћу да ће Бог прискочити у помоћ, како се на пр. у песми пева: „Кад се Јанко виђе на невољи — Он *помену* бога истинога — Од појаса сабљу потегао“ (Вук, пј. II. 333); затим *божити* називати кому Бога или помоћ божју: „*Божито* је Јанковић Стојане: — Божја помоћ, сиротицо стара!“ (Вук, пј. III. 169) као што и у чешком језику има *bohovati* ‘Бога спомињати’; *božiti se* ‘Бога зазивати’; *božiti* и *božekati*

‘говорити: Боже! молити; уздисати’: „A tak *božeká* že by aj ten kameň slzy zalialy“; „*božeká* od rána do noci“ (Kott, Slovník s. v.), а и у руском *божаты* са нешто ширим, али на истој семантичкој линији почивајућим значењем: ‘чезнути, живо желети’ (Даль, Словарь s. v.).

Карактер праве заклетве имају још изрицаји: сх. „*Жив ми бо!*“ „— и душа!“ т. ј. као што је сигурно да живи Бог тако и то што говорим или радим. „*Жи ти бо и душа!*“ = Знај да живи и Бог и твоја душа која ће преда њ, немој да дођеш на мање! и сл. „*Давам ти јемца бо!*“ „*На боа јемца*“ (нешто рећи или учинити); *побоа, побоу, забоа, за живоа боа*; чеш. *pro bůh, za bůh, pro boha, pro pana boha, pro živý bůh! pro boha božho!* сх. *богме, боге, еуф. борме* (= тако ме Бог помогао!), отуда глаголи *богмати се* (а и *богати се* т. ј. заклињати се Богом и акт. *богати* говорити: ‘Бога ти’), *богметати* (анал. *врагетати* ‘предавати врагу, врага често спомињати’), па именице *богмање, богметање* (уверавање речју *богме*); слов. *bogme, bome* (ваљда са нешто блеђом успоменом на Бога ради испуштеног гласа *g* као и у сх.), *bogmati se, bogmanje* (са значењем као у сх.), *bogmej* ‘човек који се радо заклиње ‘са *богте*’; мрус. *би-ме* ‘богме’: „*Би-ме, я не брав твоєї совири*“ (ар. Гринченко, Слов.), *биматися, богмитися* (као сх. *богмати се*), *боженькатися, божитися*; врус. *божиться* ‘заклињати се тешко’: „Онъ божиться женою и дѣтми“. „За чужую душу не божись!“ = Не преклињи се за другога! (ар. Даль); чеш. *božiti se*; п. *božyc' sie* ‘заклињати се Богом’; мрус. *божба, божиння, божка*; врус. *божба, боженье*; чеш. *božba, božení* ‘заклетва, заклињање Богом’ (одатле, такође у чешком, *boženík* ‘заклети судија, поротник’).

Поред горе наведене мрус. заклетве *би-ме* имамо и облике *би-ма, би-мав* који су у значењу пошли даље и употребљавају се као поклици: не! нема! што се у великоруском говору изражава самим вовативом *божв*: „*Ни, божв мой!*“ = Никад за никад! Напротив мрус. *бидав* значи: јест! има! а *бодай, бодай* раби се као изражај благог неодобравања и порицања: „*Бодай тебе!*“ „*Бодай вас!*“ „*Бодаи не газати!*“ = Рађе бих о томе ћутао! (ар. Гринченко) дочим се врус. *бодай тебя* и др. узимље обичније као елптична клетва попут сх. *дабода!* = Да би Бог дао да те (га, вас или што било) ђаво однесе! а тако и чеш. *bodej* (*bůh dej*): „*Bodej te krt* (мачка је демонско биће!) *stal!* (ар. Kott); *bodaj* (*bůh daj*): „*Bodaj vy (vas) Parom vzal!*“ (*Паром, Перум* у устима простосрднога хришћанина Словенина значи не само ‘гром’: „*Parom ti*

do duše!“ „Peron t'a zabil!“ „Parom do tebe! (испор. у нас: „Гром у те!“) Čelakovský, Mudrosł. nár. slov. ve příslovích 494; Máchal, Nákres slov. bájesloví 23, него и ‘ђавао’: „Do Paroma odeslat.“ „Kde si bol u Paroma?“ „Kde tam ideš do Paroma?“ (= сх. „Куда идеш до врага?“) Ib. а ср. још и Грек, Einl. Sl. Lg². 384 и д.); п. *bodaj cię* (исто) а и у нешто блажем смислу, на пр.: „*Bodajby* cię nie był widział memi oczyma (ср. у нас: „*Дабод*а те не видео својим очима!“) као и у значењу пријатељског поклика: *bodaj, bodajže, bogdaj, bogdajže*: „*Bodaj zdrów!*“ чеш. *bohda* (исто), *bohda*kati ‘говорити bohda’. Ови усклици одговарају сх. *бода* који се кашто узима више у улози субстанта са значењем од прилике ‘божја помоћ’, на пр.: „Не ће л’ *бода* и срећа донијети“ (Vos. ргј. I. 48), одатле адв. *бодица, бодице*, ‘срећом, којом срећом’: „Да сам ја *бодице* то онда знао.“ (Вук, рј. с. v.) „Нијесу нама тако говорили они прије тебе, а да су, *бодица*, куд би данас наш крај био?“ (Милићевић, Веч. ар. Рј. јсл. ак. с. v.); чеш. *bůh*zdař ‘а l’aventure, за сваки случај’: „*Vemte si ty peníze pro bůh*zdař“; *na ty bohy, na zrány bohy* ‘на срећу’; „*Zatrúsil sem v seně, ale na ty bohy sem tu iskr*u udusil“ (ар. Kott s. v.); п. *w boży czas* ‘у добар час’. Оригиналну ознаку помисли о кривом заклињању имамо у нашем изричају: „*Жива бога ждерати*“ (исп. аналогне изреке: „Прогутати лаж.“ „Лаж му запела у грлу“ и др.) = Криво се клети, преклињати се: „А Ђуро њему закала се клети и *жива бога ждерати*, да није ни поумијо“ ZbNŽ. V. 41), чиме се хтело оварактерисати сву тежину положаја и одговорност онога који за сведока своје лажн зазива „жива бога“, јер се „жив бог“ не да прождрети као каква мртва ствар него ће се осветити због злоупотребе својега имена.

крајности.

Често се *бог* у друштву са другим речима употребљава на начин који је само на око сличан клетви, сад адвербиално за ознаку обично кулминације у пасивном карактеру или интензивности неке радње, сад као члан какве парептетске или елиптичне изреке, такођер са помишљу на неку крајност, као чеш. *bodej, bodejt*, п. *bodaj* који, поред горе наведенога, могу имати још и значење ‘једва, врло тешко’: „*Bodaj* ich było trzystu“, а уз негативну речцу (п.) *nie* ‘можда, возна, могуће’, што донекле одговара сх. *божем* ‘quasi’ (вок. од *бог* и скраћени облик особне заменице *мени, ми*), који би адверб, по моме мишљењу, имао да за-

мењује целу реченицу: „*Боже ми прости!*“ (ср. мрус. *за малим боом*, ‘једва једнице’; чеш. „*Je živ o božím*“ = једва је жив. „*Těžko nám o božím býti*“ = тешко нам се задовољити са најмањим) што се и данас чује кад се хоће да изрекче приближан суд, а дотичник није посвема на чисту о ономе што тврди: „Било је, *Боже ми прости*, сто мујача!“ (Суђурај на острву Хвару) кад рибар приповеда да је видео мноштво срдела под свећом. Из тога се може да закључи да је прости народ, где је тај изричај и настао, неисправно и претерано тумачећи хришћанску доктрину о недопустивости лажи, находнио преступак против истине и онде где га није било, па нам између осталог оставио за то доказ и у поменутоме изричају. Даље имамо сх. *у бога, под догом, под јаким боом, под милим боом, жали бог, жали боже*; чеш. *bohužel* обично уз залудну негативну радњу: „*Хајде у бога!*“ „*Хајде у бога дома!*“ = Хајде од мене далеко! (јер не ваљаш) а и еуфем. *per adversum* за: „*Хајде до врага!*“ од прилике као што се аналогно профилактички каже: „*Хајде, будибокснама!*“ (место: „*Хајде к врагу!*“) чему одговара у нем. *Gottseibeiuns*. Малоруси имају такође обичај да реку *у Бога*, а код њих то вреди као усклик од досаде и зловоље кад, рецимо, човек не може да што нађе па нестрпљиво повикне: „*Де ми кључи у Бога!*“ или кад се нечега не сећа добро: „*Коли вже те у Бога і діялось!*“ (Гринченко в. в.) = Бог зна кад је то било! а ја сам чуо да и на Хвару и у Макарском Приморју у сличним приликама ускликну: „*Наћеш у бога!*“ Испореди још сх.: „*Кога бога радиш?*“ (мислим еуфем. место: „*Кога врага радиш?*“ што се нарочито често чује) = Што то тако неваљало радиш? Како можеш тако лудо радити? и сл. „*Нема ништа под боом!*“ „*Не вреди, не ваља, не зна ништа под боом!*“ (под *јаким, милим боом!*) Кад је некому тешко и неподношљиво у животу каже: „*Тешко, брате, до бога!*“ „*Јао мени до бога!*“ У песама: „*Јаој мени до бога милиа!*“ „*— вишњета!*“ (често); ако је говор о убиству и неправди уопште: „*Убише га на права (за права) бога!*“ „*Окривише га —!*“ мрус. *за невинног бога* (у истоме значењу); кад прети опасност, кад је нешто прескупо, ружно, рђаво, било да се ради о стварима или особама, вели се у сх.: „*Тешко, скупо, ружно до зла бога!*“ (исп. мрус.: „*Ніяким боом не допросишся*“ = никако, па ниједан начин не ћеш испросити). У академском се Рјечнику горњему изразу подаје тумачење: „*као да би се рекло, да је тако да и бога чини злијем*“ (ор. с. в.) а мени изгледа вероватније да се у поменутих изричајима, без обзира

на осећај у живом говору, где се, према психологији простог народа, слично као и у горњим примерима речју *бог* изриче потенцована суперлативна радња и крије ако сада већ и несвесна успомена на старо богомилско (бабунско) веровање у *злог* и *доброг* духа односно бога (ужитак — нежитак према манихејско-пауликианској науци са зачетком у перс. дуалистичкој теологији о Ормузду и Ариману) које је наврнуто на словенски митолошки дуализам Белобога и Црнобога (исп. Мочуљскій, О мнимомъ дуализмѣ въ митологии Славянѣ. Русск. Филол. Вѣст. XXI. 153—204). Такву тумачењу долази у прилог и то што се за ознаку дотичних помисли, место *до зла бога*, може употребити и употребљава се (на пр. у јужној Далмацији а сигурно и другде) и *до врага* (дакле строго према назирању борбеног хришћанства: погански бог = враг, ђавао), а значење се тиме нимало не мења. Сем тога бих ја овамо за потврду потегао, бар у колико је народна етимологија овому значењу може да привуче, и словеначку изреку: „*Zlega boga vživa z menoj vred*“ (ар. Pleteršnik) = зло му је као и мени, унаточ да тому словеначком *боду* Бернекер (EW I. 67) тражи зачетак и основно значење у *богъ* ‘срећа, удео’, као и некоје апалогне језичке преостатке у Бугара на којих се територији понајпре и јавило богомилство, на пр. кад они кажу: „*Нѣмаѣ си бѣла бога* од нѣкого“ = немам мира, покоја од некога; „*вика до бѣла бога*“ (ар. Геровъ, Рѣчникъ s. v.) ‘силна, велика вика’, затим још прочитије у малоруској клетви: „*Щоб тебе Чорный бог убив!*“ (Čelakovský, Mudrosl. 494.)

природни појави.

Буг. *бѣлъ богъ* као ознака симпатична појма узео се са временом рабити и као ње симпатичне појаве ‘дана’: „*Да видж бѣла бога!*“ = Да видим бели дан! а *богъ* за ознаку ‘неба’ (ib.), и то, држим, на основу вулгарнога схватања да је небо седиште божје. Испор. к овој помисли (буг.) *подъ бога* ‘под отвореним небом’ и на тој помисли грађене адвербе места: *възбогъ, възбою, възбога* ‘узбрдо, увис’ а и горе поменути сх. *под богом* има и значење ‘под небом’: „*Под милим богом* преноћити“ (Čelakovský, Mudrosl. 643). И врус. паралелни изричај *подъ богомъ* као да који пут (испор. реченицу: „*Всѣ мы подъ богомъ*“ Даль s. v.) нигнуће амо.

Сунце, тај највећи и најупаднији небесни појав који због своје важности за човечји живот и живот у природи уопште игра тако знамениту улогу у наравној религији највећег дела примитивних народа

види у *Nast. Vjes.* XXIX. 399 и д.) такођер се у устима припроста словенског народа кашто спомиње управо као *бои каг' ђџоџџ'*, на пр. у једној малоруској народној песми: „ . . . и сонечку промовљає: поможь, *боже*, чоловіку!“ (Афанасьевъ, Поэт. возр. I. 66), па у нашој народној загонетки: „Једно вели: сваци, *боже* — друго вели: немој, *боже* — треће вели: „како ми је, тако ми је“ = кревет, врата, гредице (Новаковић, Српске нар. загонетке 104). У источном се Сибиру о сунцу говори: „*Бои* гледа с неба“ а аналогно тому и Славонац при завршетку сетве вапије сунцу: „*Створителю* свега, дај удијели милост . . .“ или о њему веле (у Русији): „Где је сунце, тамо је и сам *Господ*“ (ср. *Nast. Vjes.* XXIX. 407). Даље му се придевају имена: *бои* или *око боже* (у Јужних Словена и Малоруса. Чубинскій, Труды этнограф.-стат. эксп. I. 3; Вук, пј. I. 128), *лице боже*, *одраз лица боже* (Чубинскій ib. 3, 5); *врус. божиць* 'лепо, жарко сунце' (Даль s. v.). И сунчев млађи брат, месец; и он је у Руса стекао назив *божокъ* 'мали бог, божић': „Мѣсяцъ намъ *божокъ*, а кто намъ будетъ боговать, якъ его не стане?“ (Даль s. v.).

Од других природних појава који се преко каквог пригодног споредног имена стављају у нарочити ближи однос са Богом била би у првоне реду још дуга која у сх. има диалектичан назив *божји пасаци* (ZbNŽ. XII. 59; XVI. 31), а у неким руским крајевима је зову или *божја дуга* или, с алузијом на библиско причање о дуги, *божје знамя*, *божји завѣтъ*, потом 'гром' о којем Чеси кажу да је *boží rovel* а 'муњи' *boží střela* и биће да се је некада овде под *boží* мислило на Перуна-громобију (испор. рус. *Перунова стрѣла* 'муња' и онда како руски народ негде и данас Перуна себи представља брадатим цином који се за време олује вози по небесима и одапиње стреле. в. Даль III². 104), који је доцније идентификован са громом самим, како смо већ горе видели (чеш. диал.): „*Peron ta zabil!*“ за: „Гром те убио!“ Кад негде удари гром Словаци и данас кажу: „*Peron udrel, Peron uhodil*“ (Máchal, Nákr. sl. báj. 23), а по Кролмусову је приповедању народ у Чешкој још прошлога столећа на глас грома обичавао да пада земљи и целива је (Č Č Mus. 1863. стр. 164). На некадашње тесне везе словенскога бога-громовника (Перуна) са громом ја бих рекао да је остала, иако нешто побледела реминисценција и у словеначкој изреци: „*Tak hrup je, da ni grmečga boga slišati* (Pleteršnik s. v. bog), т. ј. да се ама баш ништа не чује, и у чешкој влетви: „*Aby sto bohů do toho (udeřilo!*“ (Kott. s. v.) место: *sto hromů*; или кад наше мајке за време грмљавине плаше децу:

„Чујеш, душо, *божа кара?!*“ (Суђурај на острву Хвару), а тако слично и у јужној Русији веле деци за грмљавине: „*Бозя свариться!*“ (Гринченко с. v.) = Бого се срди! или: „*Бозя калачи везе!*“ (ib.) = Бого вози колаче! Кумовој су слами (звезђу) Малоруси дали име *Богів шлах* ‘Божји друм, пут’ а Великоруси зову зору, дан *свѣтъ Божій*: „Дождать-ся *свѣту Божію*“ (Даль) = чекати зору, — бели *божји дан*.

Што се тиче имена као сх. *божји шкروпац* ‘јава киша, шкروпац’, *божја вејавица*, *божја меџава*, *божје време* ‘ољуја уопште’: „Окренуло, ударило *божје време!*“ (често), чеш. *bohomlha* и свих овима сличних уз која се као уз имена несимпатичних и штетних природних појава ставља адјектив *божји*, ту имамо очито еуфемистичкопрофилактичке називе за непогоде о којима прости народ верује да их покрећу и са њима управљају зли ајерски духови као *ветрушина* (чеш. *větrnice*), *јежи-баба*, *але*, *здуве*, *ирудица*, рус. *буря*, *мателъ*, *вьюа* и др., који би се срдили на помен њихова правога имена и могли нанети још већу штету, па их због тога треба мирити леним и симпатичним божјим именом а, богме, у највише случајева плашити их њиме. Уостаом да је тако, сведоци смо сви ми који и сами у обичном свакидашњем говору употребљавамо и чујемо да народ, кад отворено и без какве душевне реторзије говори, раби адјектив *божји* за поближњу ознаку само онога што му је симпатично и корисно. Отуда и за саму тиху пролетњу кишу у нашега ратара и за пријатно повољно време у нашега рибара и морнара имена: *божји дар*, *божја росица*, *божја кишица*, *божји ветрић*, врус. *божја благодать*, ‘киша, дажд; добра година, род’ и тому аналогно мрус. *божа роса* ‘млеко’; врус. *божіи даръ*, сх. *божји дар*, *божје блао* ‘крух’; пшеница: „Што шеницу? То је *божје блао*“ (Вук, пј. V. 168), а и свака друга добра и корисна ствар уопште.

идол, кушир и сл.

Врло је обично да се пренесено каже *бог* особи или предмету које човек има нарочито радо: „Новац му је *бог!*“ чује се у нас често о човеку пошашну за новцима, а Гундулић некому који је живео само за разблудност и епикурејштину ставља у уста речи: Она (т. ј. љубовница) и трбух мој *бог* с неби бјеху“ (ар. Rj. jsl. Ак. с. v. бог). Насупрот имамо пример у Х. Луцића (ib.) где харно чељаде назива свога добротвора *богом* са ближом ознаком *под богом* што би се у једну руку могло узети да, уза сву оданост и обвезе према добротворцу, увиђајући према

хришћанскоме схватању недопустивост поменуте компарације, додаје јој се одмах то ублажење: „Јер правда и разлог сваки ће добри тој, — „господин, паче *бог под богом* да си мој“, иако није мање вероватно да и овде *под богом* има значење ‘под небом’, т. ј. на свету, слично како смо горе видели.

Сл. *божица*, мрсл. *богиня* ‘обожавано женско чељаде’ и такве речи у другим словенским језицима са сличним значењем имају више карактер примљених туђих него на словенском простонародном тлу самониклих метафора. Више изворно словенски звучи, а припада овој категорији, чешки глагол: *boživati koho* ‘некога поштовати као бога’ и још за један степен у значењу поодмакли *božiti* који, поред пређашњег, значи и ‘чинити богом’ (у смислу тихог и мирног уживања): „*Koho sníček v chladu boží*“ (Kott s. v.) којему семантичку паралелу налазимо у мрсл. адвербу *божо* ‘блажено, пријатно’: „Так тихо, *божо* на души“ (Гринченко s. v.).

Што смо нетом навели односи се више на помисао, како бих рекао, неправог идола, т. ј. у колико човека неко или нешто што је са човечјим животом у тесној вези сећа на бога као највеће добро па им придева божје име, а сада ћемо прећи на изричаје који се везују на помисао идола у правој смислу речи, т. ј. где се речју *бог* или њеним дериватима означају видљиви симболи невидљивог бога. Ова појава у колико се јавља унутра словенскога хришћанског времена вуче своју дозу свакако из претхришћанских словенских времена, за разлику од већег дела израза о којима смо алопре говорили, а који су, без сумње, имали свој зачетак у доба кад се је словенство било већ уживело у хришћанство и кад је претхришћански словенски *бог* примио печат хришћанског вивлског и еванђеоског *Бога*. Будући да нам историја није била склона у томе да нас упутује поближе и тачније о животу наше речи с обзиром на значење ‘идол, кумир’ у претхришћанско словенско време, морамо се задовољити с оним што је случајем преостало унутра хришћанског времена. У примерима из наше старије књижевности за *бог* ‘кумир’, као што су: „*Ни боје од злата не чините*“ (Н. Рањина 63). „*Томачила је одговоре врагодушнога древнога бога*“ (А. Канижлић, Уточ. 582). „*Идоле али ти лажљиве богове*“ (Качић, Кораб. 32) колико год се чинило да нису него превод паралелних латинских изричаја у хришћанској средњовековној књизи под чијим су утицајем наведени писци, као и скоро сва наша старија књига, стали, то није ниошто још доказом да у по-

менути изричајима (*бог* 'кумир') не тече бар један млаз и не живи барем нешто од онога што су стари претхришћански Словени помишљали при изговарању тадашње своје речи *бог*. Напротив, ми можемо врло лепо и разложито да закључимо да су они већ тада могли имати неко слично значење, не, дакако, *бог* = 'символ кривога божанства' као у доцнијем хришћанскоме смислу, него *бог* = 'символ бога уопште' или каквог популарнијега божанства напосе. Кад се знаде што је била старим Словенима липа (испор. Шулекову монографију: Зашто Славени поштују липу? Rad XLIII.), онда нам овде може лепо да послужи као пример језички преостатак сх. *липов бог* 'кумир' који се је нарочито у Словенаца удомио и живи у свакидашњему говору са пренесеним значењем 'човек неспретна, укочена држања': „Držati se kakog lipov bog“ (испор. још: *bogove prodajati* 'укочено стати' ар. Pleteršnik), из којег, по моме суђењу, уза сав његов вишестолетњи христанизовани живот, ипак неоспорно избија претхришћанска словенска теологија. То исто можемо да констатујемо у разним словенским нарочито руским пословицама, тим тако верним чуварицама често врло древне старине које се овде онде и данас повлаче у говору простога народа и где реч *бог* носи све друго пре него горњи хришћански печат, на пр. (рус.): „Где жить, тѣмъ богаѣ и молится.“ „Не гони бога въ лѣсъ, коли въ избу влѣзъ.“ „Счастливъ твой богъ.“ „Каковъ богъ, такова ему и свѣча.“ „Что тому богу молишься, который не милуетъ.“ „Всѣмъ богаѣ по сапогаѣ.“ „Плохого бога и телята лизутъ“ (Даль s. v.); мрус. Жив у лісі такий бог лісовий“ (Гринченко s. v.) на руска клетва: „Бѣсъ ты и сто прабози.“ (Máchal. Nákr. sl. báj. 37), малоруска изрека: „Своім богом зробити, пити“ = радити по својој вољи (Гринченко s. v.), затим пољска имена: *boginka, boginka*, 'вила'; *boginka wodna* 'вила повоткиња'; *boginiarz* 'њихов муж' (Lud XV. 13. 14; Wisła I. 71—72); мрус. *богини, богѣнки* (богунки) 'дивље шумске жене' (Máchal. Nákr. 129). Поганштином одишу такође у Руса *курячіе боги* 'кумири од камена' које селаци у костромској губернији вешају у кокошињацима да штите перад од болести (Arch. Sl. Phil. XXVIII. 88). Амо припадају даље: врус. *божокъ*, мрус. *божок, божице, божество*, буг. *богъ*, слов. *bogec*, чеш. *bůžek, božtek, božisko*, н. *božek* 'кумир, идољ'. Аналогно тому старијему више поганском уобичају узели су покрштени Словени и слике хришћанских светитеља и друге хришћанске симболичне предмете називати именом божјим, тако врус. *богъ* 'икона': „Тутъ Ефимъ сребѣ бога и пригрози.тъ намъ Богомъ“

(ар. Даль). „Только съ богами своими и знаеться . . .“ (ib.); мрус. *би* исто: „Поцїдувала на божнигу бога“. „Молода оддає свого бога молодому“ (ар. Гринченко); врус. и мрус. *боженька*, врус. *боженья*, *-ята*, *божье милосердіе*, сх. *божа* (у дечињем говору ‘икона’ и ‘прква’), полап. *bižga* ‘икона, сличаца’, у Далмацији још: *светац*, *свечић*); сх. *божак* ‘спремица светих моћи, амулет’; мрус. *божечок* ‘крижић који се носи на прсима као моћи’ и т. д.

Главни хришћански празник, т. ј. дан Христово рођења, добио је у Јужних Словена име *божић*: овајпре *божић* ‘мали бог Исус Христ’, а онда ‘дан’ у који се мали бог Исус Христ родио. Доцније се тој речи у Словенаца придружило и значење ‘бадњак’ као објекат и обичај који је карактеристичан и игра знатну улогу уочи тога благодана. Све кад научна етимологија и не би то хтела, она се, изгледа, да се она овде слаже са народним живим осећајем (псп. Berneker, E. W. I. 78); овамо, поред тога, иду још сх. *божа*, *божура*, *божурица* ‘прасица што се коље за божић’ као и *божак* ‘ускрсно јање учињено од чега’ (ар. Вук, рј. и Rj. jsl. Ak. s. v.) Мерингер (JF. XVI. 152) је без потребе ишао да тражи порекло словеначкој речи *božič* ‘бадњак’ у грч. *φώωω*, ствиснем. *bah-han* ‘пећи’, што му је Бернекер (E.W. I. 67) са разлогом забавио, наводећи аналогне примере о преношењу имена са светковине на предмете који играју неку редовно типичну улогу приликом тих благодана као нгрч. *κόλεντρα* ‘кодачићи што се дају деци о божићу’; *κόλεντα* ‘воће, колачи као божићни дарови’, а те су речи пошле од лат. *calendae* и приспеле су Грцима посредством Словена.

(Завршиће се.)

Загреб.

П. К. Булат.